

З. Г. Ніколаєнко,

кандидат філологічних наук (Ужгород)

БОРОТЬБА НАВКОЛО МОВНИХ ПИТАНЬ НА ЗАКАРПАТТІ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.

Закарпаття, яке протягом кількох століть було відірване від інших українських земель, характеризується складністю і своєрідністю шляхів історичного розвитку, а також своєрідністю розвитку української літературної мови. Проте як історія Закарпаття, так і розвиток літературної мови майже зовсім не досліджені¹.

Гостра тенденційна мовна боротьба на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст. була наслідком тих історичних умов, що склалися тут у цей період. Як відомо, Закарпаття до 1919 р. було під гнітом угорських магнатів. Під час першої світової імперіалістичної війни в жовтні 1918 р. в Австро-Угорщині була ліквідована Габсбурзька монархія, а в листопаді проголошено республіку. Тоді ж, у листопаді 1918 р., в Угорщині створена Комуністична партія, до якої ввійшла і група комуністів Руської Країни (Закарпаття)². Під впливом соціалістичної революції в Угорщині шириться революційний рух на Закарпатті. В Закарпатській Україні виникають народні ради. В січні 1919 р. в м. Хусті відбувся з'їзд, 420 учасників якого представляли 420 тис. українського населення Закарпатської України. З'їзд одностайно прийняв рішення про приєднання Закарпаття до Радянської України. В березні 1919 р. в Угорщині проголошено Радянську владу. Уряд Радянської Угорщини дав автономію Закарпаттю, де влада перейшла до рук трудящих. На Закарпатті почала виходити українською мовою газета «Руська Правда».

Та вже в серпні 1919 р. Антанта задушила Угорську республіку. Закарпаття було окуповане чехословацькими та румунськими військами. США, Англія і Франція, розраховуючи на те, що Чехословаччина стане державою версальської системи і надасть їм можливість використати Закарпатську Україну як важливий стратегічний плацдарм проти Радянської Росії, допомогли чеській буржуазії в загарбанні Закарпаття.

У березні 1920 р. чехословацький уряд видав так званий «Мовний закон», за яким державною мовою на Підкарпатській Русі оголошується чеська мова. Чеські реакціонери твердили, що на Закарпатті живуть якісь карпатороси, які не мають нічого спільного з українським народом. Закарпатцям було заборонено називати

себе українцями. Під час перепису населення 1930 р. записано 455 тис. русинів і лише 2335 українців.

«Мовний закон» від 6 березня 1920 р. відкривав широкий простір для чехізації. Чеська мова була введена в усіх адміністративних і громадських установах. У 1935 р. на 477 тис. українського населення було 467 українських²⁵ |²⁶ народних і 16 так званих горожанських шкіл, у яких викладання велося переважно чеською мовою, 4 гімназії і 2 учительські семінарії, а на 34 тис. чехів було 200 чеських народних шкіл, 2 горожанські, 3 гімназії і 1 семінарія.

Проводячи посилену чехізацію, чехословацький уряд разом з тим свідомо розпалював національну, релігійну та мовну боротьбу, щоб цим відвернути увагу трудящих від соціальної боротьби. З дозволу чехословацького буржуазного уряду на Закарпатті офіційно було створено багато політичних партій – українських, російських, угорських, єврейських. З 1920 р. почали створюватись філіали чеських партій – аграрної, народно-соціалістичної, народно-демократичної та ін. Чеський уряд допомагав (навіть матеріально) також партіям і організаціям, створеним російськими білоемігрантами і різними пройдисвітами. Українські білогвардійці, що отаборилися в Празі (ОУН) мали на Закарпатті своїх прибічників – українських буржуазних націоналістів.

Мовну боротьбу на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст., в розпалюванні якої був зацікавлений чехословацький буржуазний уряд, можна звести до таких трьох течій: представники однієї, так званої “русофільської”, обстоювали поширення на Закарпатті російської літературної мови; представники української буржуазно-націоналістичної – українську літературну мову; предя ставники так званої “рутенської” – окрему мову для Закарпаття, “рутенську”, яка нічого спільного не мала ні з українською літературною мовою цього періоду, ні з російською літературною мовою.

Погляди перших були відбиті в різній друкованій продукції товариства ім. Духновича, заснованого в Ужгороді на початку 20-х років (календар, журнал «Карпатский свет», окремі брошури тощо). Вся гостро тенденційна продукція в питаннях мови цього реакційного товариства була спрямована на відрив закарпатців від Радянської України. Члени Товариства намагалися довести, що на Закарпатті немає і ніколи не було ні українців, ні української мови і, отже,

закарпатці не мають нічого спільного з українцями. Деякі ж представники цього “русофільського” напрямку твердили, що української нації не існувало в минулому, що немає її і тепер.

У 1921 р. в Пряшеві була надрукована невеличка брошура шкільного інспектора І. Гусная «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси», в якій автор намагався довести, що літературною мовою на Закарпатті завжди була російська мова. Тенденційність цієї брошури – заперечення української культури, літератури і мови – виявилася в ігноруванні загальновідомих фактів! а саме: І. Гуснай вважав, що кращі твори Т. Г. Шевченка писані російською мовою; при цьому він замовчував усе те, що створено великим поетом українською мовою. Звичайно, про ідейне спрямування творчості Т. Г. Шевченка мова не йшла. У відповідь на брошуру І. Гусная з’явився ряд статей як у виданні товариства ім. Духновича, так і представників українського буржуазного націоналістичного напрямку у виданні товариства «Просвіта», заснованого в травні 1920 р.

Цілком у плані І. Гусная, але з рядом “наукових” доказів висвітлюється питання літературної мови на Закарпатті в статті А. Луковича «Национальная и языковая принадлежность русского населения Подкарпатской Руси» (вид. товариства ім. Духновича, Ужгород, 1929). В ній, по-перше, знову повторюється відома великодержавна, шовіністична теорія Погодіна про походження російського народу, по-друге, висловлюється неправильний погляд на літературну мову Закарпаття. Крім усього іншого, стаття сповнена лютої ненависті до Радянського Союзу.

Усі інші “праці” “русофільського” напрямку своєю ідейною спрямованістю та постановкою мовного питання мало чим відрізнялися від наведених. Так, зокрема, І. Лаппо в статті «Происхождение украинской идеологии новейшего времени» (Ужгород, 1926) так само, як і І. Гуснай, тенденційно перекручує загальновідомі факти, заперечуючи існування українського народу, його культури, мови.

Типовим представником українського буржуазного націоналістичного ²⁶ | ²⁷ напрямку в питаннях мови на Закарпатті в період чеської буржуазної диктатури був А. Волошин. Полемізуючи з І. Гуснаєм, А. Волошин у статті «О письменном языке подкарпатских русинов», виданій товариством «Просвіта» (Ужгород, 1921),

доводив, що на Закарпатті живуть “русини”, які повинні вживати діалектну мову і користуватися правописом, що ґрунтується на історико-етимологічному принципі. А. Волошин був також автором кількох “граматик” – «Граматики угро-руського языка для народных школ» (1901 р.), подібного ж типу граматики 1907 р., перевиданої 1909 р. Обидві зазнали впливу мадьяризації. Граматика 1901 р. була перевидана 1919 р. під назвою «Методическа граматика карпато-руського язъка для народных школ»; граматика 1920 р. мала назву «Практична граматика руського языка». В усіх цих граматиках і в останній – 1926 р. – А. Волошин користується історико-етимологічним принципом правопису.

Певний інтерес з погляду мовної боротьби на Закарпатті в цей період може становити стаття О. Бонкала «Русский литературный язык», видана в Ужгороді 1941 р., в якій автор претендує на якусь окрему, особливу мову для Закарпатської України – підкарпатську. Стаття О. Бонкала була надрукована в 1941 р., а ще в 1920 р. чеські вчені відмовилися від ідеї створити якусь штучну мову для Закарпаття і стали на шлях визнання української (малоруської) мови літературною мовою закарпатців¹. Особливу “місцеву”, угро-руську, мову для Закарпаття обстоювали також автори «Граматики русского языка для средних учебных заведений», що вийшла в Ужгороді 1940 р.

Взагалі на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст. існувало багато граматик. Частина з них (наприклад, «Грамматика русского языка» Є. Сабова, Ужгород, 1924; «Русская грамматика для народных школ» І. Геровського, Ужгород, 1939 тощо) писана в дусі “русофілів”, діякі – більш-менш чистою російською літературною мовою, переважна ж більшість, особливо пізнішого часу, являє собою класичний зразок москвофільського “язичія”.

Крім наведених, у цей час видавалися написані українською мовою граматики І. Панькевича (перше вид. 1922 р.), що пізніше двічі перевидувалися, та Я. Неврлі (1937 р.).

У «Граматиці й правописі української мови» Я. Неврлі (ч. I, Ужгород, 1937) у коротенькому вступі визначається місце української мови серед інших слов'янських мов, трактується питання взаємовідношення літературної мови і діалектів та ін. У граматиці наводиться також український алфавіт з 32 букв (сучасні 31 + *г*), розглядається процес дифтонгізації та монофтонгізації давніх

о, е; дається загальний огляд іменних частин мови та ін. Автор користується правописом, заснованим на фонетико-морфологічних засадах. Висвітлюючи вірно і вдало ряд питань, граматика Я. Неврлі разом з тим лишається схематичною, стислою, часом примітивною і поверховою.

Грунтовною і набагато ширшою є граматика І. Панькевича, яка в умовах гострої заплутаної мовної боротьби на Закарпатті відіграла значну роль у збереженні унормованої української мови на Закарпатській Україні. Досить велике значення в цьому плані відіграв і щомісячний літературний та суспільно-політичний журнал «Наша земля», що виходив українською літературною мовою. Редагував журнал поет В. Гренджа-Донський. На жаль, журнал існував лише два роки (1927-1928 рр.)² Художні твори молодих письменників Закарпаття – В. Гренджи-Донського, Ю. Боршош-Кум'ятського, О. Маркуша – друкувались українською літературною мовою (правда, часом з великою домішкою діалектизмів) у журналі «Календар», що його видавало товариство «Просвіта»³. 27 | 28

Вірну оцінку мовній боротьбі на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст., розпалюваній чеською буржуазією, дав ще в свій час Закарпатський Крайовий комітет Чехословацької компартії. В підпільно виданій цим комітетом у 1934 р. брошурі під назвою «Всі до бою за соціальне і національне визволення трудящого населення Закарпаття», яку написали Олекса Борканюк, Павло Терек, Іван Туряниця та інші партійні керівники на Закарпатті, відзначалося, що місцева українська буржуазія проводила або «русофільську» політику, або українську націоналістичну; в обох випадках – з метою чехізації, з метою відірвати трудящих Закарпаття від Радянської України і Радянського Союзу: «Тепер одна частина української буржуазії... жадає завести російську мову в школи і в уряди, аби гальмувати національний розвиток українського народу і тим допомогти зчехізувати тутешнє населення... Друга частина української буржуазії на чолі з Волошиним і Брацайком іде під прапором одвертого українського фашизму. Вона виступає за українську мову в школах і урядах, але є найлютішим ворогом Радянської України і Радянського Союзу»¹.

Закликаючи трудящих Закарпаття до боротьби з чеською та місцевою буржуазією, проти всякого націоналізму, проти імперіалістичної війни, за соціальне і національне визволення, Крайовий Комітет КПЧ відзначив, що тільки встановлення Радянської влади дасть можливість розвиватись на Закарпатській

Україні культурі (кіно, театру, пресі, літературі) рідною українською мовою, культурі “українській формою і пролетарській змістом”².

Мовна боротьба на Закарпатті в розглядуваний період була оцінена і на сторінках органу Крайового Комітету КПЧ у Закарпатській Україні газети «Карпатська правда», де послідовно підкреслюється думка про те, що на Закарпатті живуть українці, а їх рідною мовою є українська мова, така ж, як і мова українців Радянської України. Так, у №42 «Карпатської правди» від 18 жовтня 1936 р. читаємо: «Ми також добре знаємо, що по той бік Карпат, на землях Західної України, на Буковині, в Бессарабії, на Радянській Україні живе переважна більшість населення, яке говорить такою мовою, має такі звичаї і обичаї, як і ми тут, на Підкарпатті»³.

Висміюючи “русифілів”, Крайовий Комітет разом з тим підкреслював братній зв’язок українського населення з російським народом, його мовою, літературою, культурою. У названій вже статті з «Карпатської правди» №42 від 18. X 1936 р. читаємо: “Ми також добре знаємо, що центром російської мови, російської літератури і культури є Червона Москва, а не Бачинські, Василенки, Фенцики, Бродії і російські білогвардійці. Червона Москва забезпечує українському населенню на Радянській Україні, щоб воно могло розвивати свою культуру на рідній мові. Ми жадаємо рідну навчальну мову до наших шкіл”⁴

Комуністична партія Закарпаття неодноразово вказувала на те, що в розгортанні мовної боротьби зацікавлена чеська буржуазія, яка мала на меті “русинством” “відірвати наше (закарпатське) українське населення від української і російської культури, яким Радянському Союзу буйно розвивається”⁵, що мовне питання не може бути розв’язане без соціальної боротьби, без повалення капіталістичного ладу. В передовій «Карпатської правди» від 8. IX 1929 р., №14 під назвою «Чехізують» зазначається: “Не можна боротися за національні права, залишаючи на боці боротьбу проти капіталістичного ладу. ²⁸ | ²⁹ Дійсне національне визволення прийде тільки разом з соціальним визволенням після повалення капіталістичного ладу”¹.

Брошура ж «Всі до бою за краще життя на Закарпатті» закликала: “Трудящі Закарпаття! Відкиньте всякі вагання. Час для наших рішучих боїв настає. З більшовицькою рішучістю ставайте всі до бою під керівництвом комуністів

проти всякого націоналізму, проти фашизму, проти імперіалістичної війни, проти чеської окупації і домашньої буржуазії. Закарпаття належить трудящим на Закарпатті... Хай живе Радянська влада – влада робітників і селян”².

Таким чином, у складних історичних умовах 20-30-х років ХХ ст. на Закарпатті у мовній боротьбі виявилось два напрями. Представники як “русофільської”, так і української буржуазної націоналістичної та “рутенської” течій становили буржуазний напрям. Так або інакше вони виражали інтереси зчехізованої, змадьяризованої української буржуазії.

Представники другого напрямку – комуністи Закарпаття, – виражаючи прагнення робітників і селян, закликали до повалення капіталістичного ладу, вказували, що національне визволення неможливе без соціального.

Друкований орган комуністів Закарпаття – газета «Карпатська правда» – відіграв величезну роль у збереженні і розвитку української літературної мови на Закарпатті.

Проте повною мірою українська літературна мова на Закарпатті набрала належних їй прав лише після возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною в 1945 р.

Примітки до с. 25:

¹ Аналізові мови на Закарпатті у так званий “чеський” період (1919-1938 рр.) присвячена стаття У. Я. Є д л і н с ь к о ї «З історії боротьби за єдину літературну мову в Закарпатті в 1919-1938 рр», «Філологічний збірник», вид. АН УРСР, Український комітет славістів, К. 1958.

² Див. «Шляхом Жовтня», збірник документів, т. I, 1917-1923 рр., Закарпатське обласне видавництво, Ужгород, 1957, стор. 8.

Примітки до с. 27:

¹ Див. И. Н. М е л ь н и к о в а , Установление диктатуры чешской буржуазии в Закарпатской Украине в 1919-1920 гг., «Ученые записки» Института славяноведения АН СССР, т. V, М., 1951, стор. 93.

² Див. У. Я. Є д л і н с ь к а , «З історії боротьби за єдину літературну мову в Закарпатті в 1919-1938 рр», «Філологічний збірник», вид. АН УРСР, Український комітет славістів, К., 1958, стор. 106-107.

³ Т а м ж е , стор. 100.

Примітки до с. 28:

¹ «Всі до бою за соціальне і національне визволення трудячого населення Закарпаття» — підпільно видана брошура Закарпатським і Крайовим комітетом Чехословацької компартії. Закарпатський Державний краєзнавчий музей, інв. № УМ 1-298, 1934, стор. 16-17.

² Там же, стор. 41.

³ «Карпатська правда», №42 від 18. X 1936 р., Закарпатський краєзнавчий музей, інв. № УМ-И-140/10.

⁴ Там же.

⁵ Там же, інв. № УМ-И-140/6.

Примітки до с. 29:

¹ «Карпатська правда», №42, від 18. X 1936 р., Закарпатський краєзнавчий музей, інв. № УМ-И-134/12.

² «Полум'яне слово». Слова та промови комуністичних діячів Закарпаття, Ужгород, 1957, стор. 92.

Джерело: Українська мова в школі. — 1959. — № 5. — С. 25-29.